

Kőrösi Csoma Sándor levelei Csorja Ferenchez

Kőrösi Csoma Sándor 1818 július végén befejezte göttingiai tanulmányait és az év végén Nagyenyeden ismét találkozott régi tanárával, Hegedüs Sámuellel, kivel már kialakult terveit közölhette. Ebben az időben már semmi sem csábíthatta el útítervétől, szilárdan haladt előre a maga magányos útján. Első terve az volt, hogy Odesszának induljon; onnan Oroszországon át szeretett volna Kína északi részébe behatolni. E terv végrehajtása érdekében előzetesen a szláv nyelveket akarta tanulmányozni, és ezért Horvátországba készült. Az 1819. év kora tavaszán elindult gyalog Temesvárra és február 20-ától körülbelül november elsejéig ott tartózkodott. Temesvárról csak rövid időre mehetett el Zágrábba. Ezeket a hónapokat tekinthetjük a Csoma útjára való közvetlen előkészületnek, éppen ezért rendkívül érdekes számunkra az a három levél, amely Csoma temesvári tartózkodását világítja meg.

Kőrösi Csoma Sándor ezeket a leveleket Csorja Ferencnek, régi enyedi és göttingai iskolatársának írta. Csorja Ferenc két évvel idősebb volt, mint Csoma, 1805-ben subscribált a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. Ezután ő is Göttingában folytatta tanulmányait és egy ideig együtt tanulhatott Csomával, de nála előbb tért haza. Itthon gróf Toroczkai Miklós mellé került nevelőnek, az Enyedhez közeli Torockószentgyörgyre. 1824-ben udvarhelyi, 1831-ben pedig nagyenyedi tanár és igazgató lett, és így a Csomával való kapcsolatait később is fenntartotta. 1843-ban halt meg.

A levelekből kitűnik, hogy Csoma még Göttingában egy nagyobb ösztömet kölcsönzött Kanyarónak, és az 220 forinttal még mindig adósa maradt. A levelekben említett Kanyaró: Kanyaró Mihály későbbi unitárius lelkész volt, ki Csomával egy időben a göttingai egyetemen tanult és onnan 1819 táján — esetleg éppen Csomával együtt — tért haza.¹

Csoma a horvátországi útjára Kenderessy Mihály kormányiszéki tanácsostól száz forintot kapott, de ez a pénz nem volt elég a zágrábi útjára és úgy látszik, nyomorúságosan kellett ezért Temesvárt hosszabb időt eltöltenie. Csoma ezt a kényszerű Temesvárt maradást sem töltötte el haszontalanul, hanem nekilátott a szláv nyelvek tanulmányozásának. Nagy nyelvtelenségére és szorgalmára jellemző, hogy szeptemberre már nemcsak az akkori délszláv nyelvjárasokat értette jól, hanem a régi szláv könyveket is könnyen olvasta. Mindezt teljesen egyedül, magánszorgalomból, állandó tanulással érte el. Mégis úgy érezte, hogy elvesztegette az idejét, mert Horvátországban, különösen Karlovácon sokkal többet tanulhatott volna.

¹ Erről az adósságról részletesen szól Újfalvi Sándor is emlékirataiban (Kiadta az EME. Sajtó alá rendezte: Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 102—3.) [A szerk.]

Csoma azonban ekkor még nem zárkózott el teljesen a világtól, az otthoni dolgok érdekelték, régi ismerősei, enyedi barátjainak élete felől részletesen kérdezősködött. Osztálytársai voltak anyagi ügyeiben is közbenjárói. A levelekben említett Faragó András vele együtt subscribált 1807-ben, később pedig szőkefalvi lelkész lett. Ugyancsak 1807-ben subscribált Fodor Mihály is. Valamivel idősebb volt nála Nagy György; (1800-ban subscr.), a kornak egyik kedvelt református egyházi szónoka és Tompa Ádám (1804-ben subscr.). — Ebből látszik, hogy az enyedi diákok az életbe kikerülve is megőrizték egymással a szoros kapcsolatokat. Egymást segítették, támogatták és szükség esetén könyvekkel is kisegítették.

A külföldről hazatérő diákok gyakran hoztak haza fontos tudományos könyveket, és megbízásokat kaphattak tanáraiktól is. Csoma például Keresztes István nagyenyedi történelem-tanárnak (1816—21) hozott az útjáról haza történelmi könyveket. A Csoma jellemének keménységére, határozottságára érdekes fényt vet a harmadik levél. Türelmetlenül, megállás nélkül akar a maga célja felé rohanni, ezért keseríti úgy el pénztelensége. Minden kis adósság, másoknak okozott kiadás nyomja a lelkiismeretét, a végleteking lelkiismeretes, önérzetes, kemény székely jellem.

1.

Kedves Barátom!

Megengedjen hogy olyan sokat alkalmatlankodom — Nékem a most esztendei hónapjaim újra visszatértenek. Most esztendeje, a Kanyaro embertelensége miatt, éppen olyan nyughatatlan órákat töltöttem Göttingában, mint itt, Temesváron vagyok kénytelen most tölteni. Én innen még ez előtt egy hónappal vissza tértem volna, ha az az ember így meg nem tsalt volna — már most minden nap nevednek az akadályaim; és ha még tovább halad, annak a pénznek, mellyhez tökéletes jussom van, kezembe jövele, eltsüggedtem hogy majd az eddig tett költségeimet kifizethetem. Kérem tehát, Édes Barátom! hogy, ha az az embertelen ember még is a még hátralévő kétszáz husz forintot bémeküldötte volna, minek előtte Enyedről elmenne, ha más módot nem tanál, írjon Tiszteletes Farago András barátomnak Szőkefalvára (per Medgyes) és ezen ide zárt leveleket, s még az ott lévőket is küldje el.

Én már kénytelen vagyok itt elvárni a dolognak kimenetelét. Én, imé, itthon megírtam, hogy ha olyan malitiosus lett volna, hogy még is öszve nem tsinálta volna azt e nékem tartozó Summát, tehát azonnal mingyárt, a törvényes lépéseket megtévén, minden idő haladék nélkül exequáltatni kell rajta. A pénz abban az esetben Enyedre fog küldetni, kérem, ne sajnáljon a postán e végre rendelést tenni, és az adressesmet által adni; hogy mihelyt a pénz oda béküldetik, azonnal ide nékem elküldhessék. Vagy, ha olyan helyt lenne Barátom Uram, a honnan könnyen el lehetne küldeni, írja meg hogy küldjék oda, és a levelekre tett és teendő költségeket kivéven, a többit azonnal indítsa lehozzám — Én ugy tudom, hogy nem tsak a Deligencetol, hanem a rendes postától is el lehet a pénzt mindenkor küldeni (valamivel többet fizetvén) ha ugy van, tselekedjék a szerint hogy annál hamarább szabadulhassak — Minden esetre, minek előtte Enyedről

elmenne, írjon nekem még egyszer, és írja meg, hogy mit remélhetek, és közelebb mitsoda nevezetesebb dolgok történtek. Kik jöttek haza Academiáról, kik mentek ki, vagy kik akarnak most menni. Tiszt Nagy György Uram — Fodor Mihály hol vagynak, hol volt a Synodus, ki volt a Praeses és Enyedről kik voltak a procedensek. És különösen, hogy Göttingából lehozták-e azon által adott Historiai Exemplart, és mennyiben nagyon vele meglegedve — ugyszintén Tiszt Keresztes Uram percipialta e, és meg akarnak-e fizetni nékem érte? vagy nem? utóljára, mitsoda reflexioval vagynak most ezen elkezdett planumom iránt, lehető remélni, hogy elősegítői tanálthatnak? Én nem félek hogy valaha megszégyenüljek azzal, hogy a Sláv nyelvek tanulásához fogtam; annyival is inkább hogy ezt az Erdélyiek közzül eddig elé tudtomra, fundamentaliter még senki se tanulta meg — holott ennek helyes esmérete sok tekintetben igen nagy világosságot nyújt, de mind ezekről akkor többet, mikor szerentsém lessz személyesen tanálkozni.

Tiszt Szász Lajost köszöntöm, köszönöm a tudositást, de még inkább meg fogom köszönni, és el fog kötelezni, ha a Kanyaronál maradt pénzem felvételében munkás volt.

Ujra kérem Kedves Barátom! hogy ha még is fel nem lehetett venni azt a pénzt ne sajnálja ezeket a papirossakat elküldeni, és a mennyiben teheti megindítani, hogy hadd kaphassam kezembe valahogy, és ezen levelem vételével engemet mindgyárt tudositani, miben áll ez a dolog. Tapasztalt barátságos indulattját továbbra is kikérvén, vagyok változhatatlan indulattal

Édes Barátom
Temesvár, 29-a Junii
1819

Szerető baráttya
Körösi Sándor

2.

Édes Barátom!

Ma már prima Septembris és én mégis Temesváronn nyomorgak!! igen, mert nagy adósságban vagyok, nem menekedhetem és itt a becsület, tisztelet csupán csak a pénz után jár, én ennélkül szükölködöm, tehát megvettetésben vagyok! Ennyit kellene nékem szenvednem és hányodnom egy nem eléggé megfontolt jó tétéért — ennyit, mert már eltelik husz hónapja, a miolta a' miatt a' semmirevaló, megvetett Kanyaro miatt minden planumomból egészen kifordulván, a legnagyobb nyughatatlanságok között nyomorgak. Ezért kelle nékem a minap is mint egy eszeveszettnek a' Hazámot befutkosni, és sokféle rollam való terhes itéletekre alkalmatosságot szolgáltatni!! Az az egy szerencsém volt, hogy mind e mái napig a legjobb egészségben vagyok, különben nem tudom, mi lett volna belöllem. — Már mindjárt hét hónapja lessz annak is, hogy itten vagyok; négy is elég lett volna, de akkor nem menekedhetvén, már azután ugy annyira megterhesedtenek környül állásaim, hogy éppen tellyességgel nem menekedhettem. Én a mint más alkalmatossággal is írtam volt, itt egy krajczárt se kerestem, minden időmet egészen a tanulásra fordítottam, hogy annál hamarább menekedhessem, ime mint megsalatkoztam! — Az utolsó levele,

mellyet vettem ötöd napra, Julius 18dikáról volt, köszönöm érettem tett sok rendbéli fáradozásait. Még eddig a' Farago Barátomhoz küldött leveleknek semmi effectumait nem tapasztaltam — ez előtt háromhéttel újra irtam volt Szökefalvára, és megkértem volt, hogy mihelyt levelem veszi, tudositson a' dolog mivoltáról, és ha még se mehetek semmire, újra kértem hogy kövessen el mindent, hogy minél előbb menekedhessem, de mind e' mái napig nem kaptam legkisebb választ is.

Édes Barátom! ha a közelebbi Diligence által, a'mely ide a közelebbi szombaton érkezik, az a pénz még se küldetnék, újra kérem a' legnagyobb barátságos bizodalommal, tudositson engemet mihelyt ezen levelem veszi, miben van az a' dolog — ha kapott Faragotól tudositást rolla; hanem pedig irjon néki újra, hogy tudositson engemet. Egy szóval, újra kérem, kövessen el mindent, a mit lehet, környüállásai megengednek, hogy már legfellebb Szeptember huszadikáig kaphassam azt a pénzt — én még azt a terminust el fogom várni, de annak utánna másképpen fogok disponálni, az én léte mről (?), ha mégis nem kaphatnám azt a pénzt.

Tisztelem mind azokat, valakik rollam jo emlékezettel vagynak, különösen Tompa Ádám uramat nagyon sajnálom, hogy a Lexiconjai Göttingában maradtanak, én a portot, ha ki hozzák azok a'kik megvagnak az iránt kérve, szivesen kifizetem, ha pedig ott eladattatnak, megfordítom azt, a' mennyivel kevesebben adattatnak el, mint a' hogy vétettek — erre nézve és a velem való levelezésre tett költségek kifizetésére, maradjon azon Historiái exemplároknak az ára, melyeket T. Professor Keresztes uramnak ígértem —

A Méltóságos G. urfira a' bé állott oskolai uj esztendöt különösen szerencsétetem, mind végig contentumot kívánok. Tapasztalt szives indulatjába magamat továbbra is bizodalmason ajánlván maradtam

Édes Barátom

szerető baráttya

Temesvár I-a Szept. 1819.

Körösi Sándor

3.

Temesvár, 29a 7. bris 1819.

Kedves Barátom!

Én ugyan meglakám Temesvárt, akaratom ellen. Három-négy hónap amint legelsőbben is gondoltam volt, böven elég lett volna, ime! a Kanyaró emberelensége azt mivelé, hogy már a' hetet is meghaladtam. Nehezen esik hogy egy olyan helyen, ahol ha a' pénzem, amint legelsőbben vártam, kezemben lett volna, egy hónapnál többet tellyességgel nem mulattam volna, ennyi hónapokat elvesztegeték, — el mert, a sok nyughatatlanság és boszszankodás miatt semmihez kedvem nem lévén, s azomban a hely sem lévén eléggé alkalmas az én tzelomra az itt eltöltött időt illendőleg nem használhattam —. Ha az első hónapnak végével a pénzem megérkezett volna, mindjárt Karlovitz-ra mentem volna, ott, amint annakutánna az ott való környüállásokat megtudtam, mind az hogy oltsobban éltem volna, mind pedig könyveket az olvasásra válogatva kaptam volna, és tisztább beszédet hallottam volna. Itt pedig sokakban fogyatkozás volt!!

Tsakugyan, mindezen akadályak mellett is hálá Istennek, a Sláv nyelv-

ben annyi előmenetelt tettem, hogy az ugynevezett Régi Sláv nyelven irtt könyveket, amilyenek a Templomi könyvek mind azoknál a Sláv népeknél valakik a napkeleti Ekklesiához tartoznak, (amely könyvek véghetetlen nagy számmal vagynak) és amellyen ismét mind Muszkaországban, mind pedig a mi Déli Sláv Tartományainkban, mind a mái napig a nevezetesebb Irók, akár mely materiájú dologban, különösen a Historicumokban, irnak — minden Léxicon segítsége nélkül bátran olvashatom és érthetem. Ugy szintén azon könyveket is a mellyek a köznép dialectussán már mint egy 30—40 esztendőttől fogva a Déli Slávoknál u. m. Slavoniában, Croatiában, Dalmatiában, Bosniában, Serviában és az ezekkel szomszédos tartományokban, nagy számmal irattatnak és vagy tsupa Deák, vagy pedig a mult Század elején Muszka országban kezdett elegyes Deák és más forma betűkkel nyomtattnak — Raits² és Dobrowszky³ igen nevezetes két Irók, azt irják hogy a különböző Tartománybéli Slávok egymást megértik a beszédben; minthogy mindenkinek fundamentuma a régi Sláv nyelv, egy olyan, aki azt Grammaticae tanulta, mindenik Dialectust minthogy a különbség tsak némely vocalisok feltserélése, vagy valamely consonansnak kihagyása, vagy valamely szomszédtól vett új szónak használásában áll, kevés munkával megértheti, különösen a könyveket. Legnagyobb akadály a sokféle figurájú orthographia, az szinte mindenik Tartományban különböző lévén, 7—8 féle írásneme is tanáltatik. De mindezekről majd szoval többet.

A közelebb mult Szombati Postán megkaptam még is valahára a Farago Barátom munkás közbenjárása által a Kanyaronál még hátra volt pénzemet. Szinte két esztendeig hurczola a gazember! Nagyon nehezen esik, hogy egy rossz ember miatt másfél esztendőt az életemben nem használhattam úgy, a mint kívántam volna — már megesett — nem lehet megváltoztatni. Én, a mivel itt adós voltam, kifizettem, egy kevés pénzem még megmaradván, ha már annyit vesztettem, hogy azt annál jobban használhassam, hónap indulok Karlovitzra és onnan Slavoniában és Croatiában is egyet fordulok, a magammal elhozott papirosokat visszajöveletemig itt hagyom, Karátsonra bizonyosan Enyedre kerülök, ha a mint a biztatás volt, költségeket kapok a mihez kezdettem, ha Isten éltet kiviszem; ha pedig nem segittének, úgy más élet nemihez kezdek. — Kolozsvárt létemben tsaknem mint bizonyosan megígértetett a segedelem és Ófelségétől a passus kieszközlése, most már nem tudom miben áll a dolog; én Martius elején irtam volt a Méltóságos Consiliarius Urnak,³ engemet nem méltoztatott tudositani annakutánna — én egész itt létem alatt, így meglévén tsalattatva azon embertelen Kanyaro miatt, kivévén Faragot, senkinek egy betűt se irtam, és most se irok — Hogy magamat és Faragot is a költségtől meg-

² Raics János (1726—1801) a teológia elvégzése után Kiebben, majd Moszkvában tanult. Hazatérve előbb Karlovácon, majd Temesvárt tanított. Később mint a Kovili görög keleti kolostor archimandritája egészen irodalmi munkásságának élt. Több munkát irt a délszláv népek történetéről.

³ Dobrowsky József (1753—1829) jezsuita szerzetes volt, majd nevelő. A szláv nyelvekről és irodalmakról tudományos munkákat irt. Csoma valószínűleg a *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* című munkáját ismerhette.

⁴ Kenderessy Mihály kormányiszéki tanácsos.

kiméljem, idezárom ezt a Quartat a Diligentia végével arra felé mennek, kérem Édes Barátom küldje el néki. Elhiszem hogy sokan nagyon curiosok az iránt, hogy hol vagyok, és mit csinállok. Annyit akárkinek meg lehet mondani, hogy mind eddig Temesvárt mulattam, minthogy nem menekedhettem — tulajdon pénzemen éltem, egy krajtzárt is nem kerestem; most már minekutánna kimenekedtem, minthogy itt most éppen sokadalom van, alkalmatosságot könnyen kapván megyek, hogy minek előtte innen visszatérnék Ujvidéket, Péterváradot, Karlowitzot⁵ és Zemlint meglássam és különösen Karlovitzban egy ideig mulassak, annak utána pedig szünet után bémegyek Erdélybe. Édes Barátom! ezekből kérem, tsak annyit közöljön másokkal, a mennyit szükséges. Sok rendbeli alkalmatlanságomból engedelmet kérek — érettem tett fáradságot köszönöm és meg is igyekezem szolgálni — A kik joval emlékeznek rollam tisztelem — magamat továbbra is ajánlván vagyok Édes Barátom! egyenes szívü baráttya

Körösi Sándor

A levelek közül az 1. és a 3. a Fogarasi Albert nyug. rektor-professor tulajdonában van Nagyenyeden, a 2. pedig fiának, Fogarasi Bélának a tulajdona. A levelek közlésének megengedéséért Fogarasi professor urat hálás köszönet illeti.

Közli: Vita Zsigmond

⁵ Karlovice, Karlovác vagy Karlóca kis horvát város a Duna jobb partján. Fontos horvát közművelődési központ.